

ПОНЯТТЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ПРИ ІНСТИТУЦІЙНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Розглядаються різні наукові підходи до розуміння таких понять, як «інституційне середовище», «інституційна структура», «формальні інститути», «неформальні інститути».

Рассматриваются различные научные подходы к пониманию таких понятий, как «институциональная среда», «институциональная структура», «формальные институты», «неформальные институты».

The different scientific approaches to understanding such concepts as the «institutional environment», «institutional structure», «formal institutions», «informal institutions» are reviewed in the article.

Ключові слова: інституційне середовище, інституційна структура, формальні інститути, неформальні інститути, ефективне функціонування економіки.

Ефективне функціонування економіки вимагає відповідного набору інституцій та адекватної законодавчої бази. Проблеми, з якими стикається сьогодні наша держава та країни колишнього СРСР загалом на шляху до ринку, виявили значну роль саме інституційних чинників у функціонуванні економіки. Ринкові механізми не можуть ефективно працювати в неадекватному інституційному середовищі. Надмірне державне втручання здійснюється тому, що не працюють ринкові механізми, а останні не можуть ефективно функціонувати через відсутність необхідної інституційної структури, що і служить розвитку тіньової економіки. Саме тому значна увага має бути приділена створенню відповідного інституційного середовища та адекватної законодавчої бази.

Основи методології інституційної теорії закладені в працях Т.Веблена, Дж.Кларка, В.Мітчелла та ін. Значно пізніше виник неоінституціоналізм, методологія якого була розроблена О. Вільямсоном [2], Р.Коузом, Д.Нортом [10], Е.Фуруботном і Р.Ріхтером та ін. Серед російських вчених реалізації можливостей інституційної методології в умовах ринкових перетворень присвячені роботи В.Вольчика [3], С.Кірдіної [4], Я.Кузьміна [9], В.Радаєва, Є.Ясіна [9] та ін. Серед українських вчених інституційне середовище вивчають З.Ватаманюк, Т.Гайдай, А.Гальчинський, В.Геєць, Ю.Павленко, В.Смагін [6] та ін.

Високий рівень тіньової економіки та проблеми переходу до ринкової економіки свідчать про неефективну інституційну організацію нашої держави. Розробка практичних рекомендацій подальшого інституційного розвитку економіки України вимагає чіткого визначення та розуміння самого поняття «інституційне середовище».

Мета статті полягає у висвітленні різних наукових підходів до розуміння таких понять, як «інституційне середовище», «інституційна структура», «формальні інститути», «неформальні інститути».

Інституційна структура економіки будь-якої країни – це, насамперед, результат минулих дій держави і спонтанного еволюційного добору найбільш ефективних інститутів. Західні країни з розвинутою ринковою економікою володіють прогресивною інституційною структурою, тому ці країни можуть дозволити собі використання методів прямого і непрямого державного втручання з метою проведення бажаної економічної політики. Інша ситуація спостерігається в країнах з нерозвиненими ринковими відносинами. Ринкові інститути в подібних країнах знаходяться на стадіях формування або взагалі відсутні. Їхня інституційна структура включає інститути, що характерні не тільки для ринкового середовища, тому різні способи економічної координації часто вступають між собою в конфлікт. Ефективність таких економік значно нижча від економік з розвинутою ринковою системою чи навіть централізовано керованих. І якщо державою в умовах перехідної економіки зайво регулюються економічні відносини, що складаються на ринках, то це негативно позначається на темпах і якості формування відповідних ринкових інститутів. Виникає парадокс: державне втручання здійснюється тому, що не працюють ринкові механізми, а останні не можуть ефективно функціонувати через відсутність необхідної інституційної структури [1].

Для кращого розуміння проблеми інституційної організації економіки варто розібратися, що таке «інституційне середовище» та «інституційна структура».

В економічній літературі поняття «інституційна структура» має багато визначень. Часто не проводиться відмінностей між поняттями «інституційна структура» й «інституційне середовище». На думку О. Вільямсона, який приводить найбільш загальне визначення, інституційна структура економіки включає основні політичні, соціальні і правові норми, що є базою для виробництва, обміну і споживання [2]. На думку російського вченого В. Вольчика [3], інституційна структура – це собою переважно формальні інституційні обмеження, які визначають можливі організаційні форми і варіанти економічних взаємодій в тих або інших конкретних сферах і галузях економіки. Саме інституційна структура визначає конкретні правила і механізми здійснення економічних взаємодій враховуючи галузеві та інші особливості ведення господарської діяльності, а інституційне середовище включає переважно неформальні інститути, які відіграють не менш важливу роль у створенні необхідного економічним агентам регулювання.

Цікавою є теорія інституційних матриць, запропонована С. Кірдіною [4]. На її думку, інституційна структура економіки загалом є сукупністю елементів двох якісно різнорідних типів: 1) незмінних базових інституцій, які визначають тип інституційної матриці суспільства; 2) інституційних форм, які, на відміну від базових інституцій, змінюються і можуть цілеспрямовано модифікуватись суб'єктами. Можливі моделі базових інституцій обмежуються західним типом інституційної матриці (інституції ринкової економіки) і східними (інституції «редистрибутивної» економіки).

Український дослідник М. Олійник до інституційної структури включає: 1) фінансові інститути (гроші, кредит, податки, ліквідність тощо); 2) інститути-організації, що функціонують у цьому секторі; 3) державу; 4) неформальні інститути загального порядку, спрямовані на забезпечення синергетичного ефекту функціонування фінансового сектора економіки у вигляді оптимального поєднання інтересів усіх учасників (довіра) [5]. На думку іншого українського вченого В. Смагіна, інституційну структуру становлять інститути, інституційне середовище, ринкові організації [6]. Причому це саме інституційне середовище формують інститути, формальні та неформальні правила, організації. А. Бабікова вважає, що сукупність інститутів й інституційних структур створює інституційне середовище, в якому функціонують його елементи. Поняття «інституційне середовище» тотожне поняттю «система», оскільки це середовище є сукупністю пов'язаних між собою інститутів, а мета діяльності системи – створення таких умов функціонування на всіх рівнях, які б були несуперечливими, доповнювали один одного, забезпечували цілісність, ієрархічність та інтегративність [7]. Дослідниця відносить до інституційних структур організації основні, підтримуючі інститути й інститути впливу у державній і недержавній сферах. М. Скорєв вважає, що інституційне середовище є певним впорядкованим набором інституцій, що створюють матриці економічної поведінки, які визначають обмеження для суб'єктів господарювання, що формуються в рамках тієї чи іншої системи координації господарської діяльності [8]. Група російських вчених [9] розуміє інституційне середовище як інституційну систему, що включає певні рівні: формальні правила (правові акти і ділові контракти); неформальні правила (соціальні норми і ділові домовленості); культурні традиції і цінності.

Щоб краще зрозуміти суть інституційної структури, варто розібратися з такими поняттями, як формальні та неформальні інститути.

Як зазначає Д. Норт [10], неформальні інститути виникають з інформації, переданої у вигляді соціальних механізмів, і в більшості випадків є тією частиною спадщини, яке називається культурою. Неформальні правила мали вирішальне значення в той період людської історії, коли відносини між людьми не регулювалися формальними (писаними) законами. Неформальні інститути (обмеження) пронизують і всю сучасну економіку. Виникаючи як засіб координації стійко повторюваних форм людської взаємодії, неформальні обмеження є: 1) продовженням, розвитком і модифікацією формальних правил; 2) соціально санкціонованими нормами поведінки; 3) внутрішніми, обов'язковими для виконання стандартами поведінки.

Фактично роль неформальних інститутів виконує господарська етика чи моральні практики, дослідженням яких присвячено значну кількість наукових досліджень. Господарська етика підвищує рівень суспільної, а отже, і економічної координації ринку.

Щодо формальних інститутів, то в її структурі виділяються: 1) політичні

інститути; 2) економічні інститути; 3) системи контракції (способи і порядок укладення контрактів, регульовані правовими нормами і законами). Для здійснення функцій формальних інститутів необхідні спеціально створені організації [10].

Також в економічній літературі виділяють два типи інститутів: 1) зовнішні – встановлюють в господарській системі основні правила, що визначають у кінцевому підсумку її характер, наприклад, інститут власності; 2) внутрішні – які роблять можливими угоди між суб'єктами, знижують ступінь невизначеності і ризику і зменшують трансакційні витрати (підприємства, види договорів, платіжні та кредитні кошти, кошти накопичення).

На нашу думку, не можна ототожнювати інституційне середовище і систему чи вважати, що середовище – це те саме, що і структура, адже вони мають різний зміст. Звичайно, в інституційній організації економіки інституційне середовище визначає інституційну структуру, що повинно забезпечувати стійкий розвиток економічних відносин для ефективного функціонування економіки. Проте інституційне середовище, погано сформована інституційна структура може послужити і розвитку тіньової економічної діяльності, тіньової зайнятості, відмиванню незаконних коштів та іншим проявам тіньової економіки.

Держава може як сприяти створенню ефективних ринкових інститутів, так і навпаки, створювати інституційну структуру, що не дозволяє проявитися перевагам конкурентного порядку через монопольну владу. Багато залежить від історичних умов і ефективності в цих умовах. Держава є необхідним атрибутом прогресуючих господарських систем, а інститути, що генеруються нею, можуть не тільки сприяти підвищенню ефективності розподілу ресурсів, а й перешкоджати йому [11].

Головну роль, яку інститути відіграють у суспільстві, полягає в зменшенні невизначеності шляхом встановлення стійкої (хоча і не обов'язково ефективної) структури взаємодії між індивідами.

Інститути регулюють доступ до законного використання ресурсів, а також формують принципи цього доступу. Вони також визначають, яким способом повинні втілюватися в життя ті чи інші інтереси, з огляду на той факт, що сама рідкість цих ресурсів зумовлює труднощі доступу до них.

У довгостроковому періоді розподіл ресурсів, а отже, і економічна координація будуть залежати тільки від інститутів. Таким чином, роль інститутів у довгостроковому періоді тотожна ролі цін [10]. У плановій економіці фактично не було цінової координації, зате існувала координація інституціональна, якій сьогодні приділяють мало уваги.

Переважає більшість українських економістів вважає, що головною причиною гальмування ринкових перетворень у нашій країні є стихійна трансформація інституційного середовища і часто невиправданий імпорт інститутів, властивих країнам із розвинутою економікою і значно вищим рівнем

суспільної свідомості [12]. Серед основних чинників, які виявляють деструктивний вплив на формування інституційного середовища в економіці України, називають такі: демонтаж старих інститутів, які хоча б мінімально забезпечували самодостатність економіки та соціальну стабільність суспільства; державні інститути самі виступають у ролі економічних агентів, тому ними часто керують приватні інтереси; взаємовідносини інститутів державної влади та інших економічних суб'єктів характеризуються асиметричністю інформації, що породжує тінізацію економіки; сучасне інституційне середовище сформоване на користь інтересів крупного капіталу, внаслідок цього малий і середній бізнес не розвиваються, ринки втрачають конкурентність, не формується середній клас; кількість інститутів достатньо велика, проте ефективність їх роботи невисока, часто некомерційні інститути зловживають повноваженнями для отримання матеріальних вигід унаслідок відсутності системи ефективного контролю; інститути децентралізації влади, які мали б наблизити державну національну макроекономічну політику до місцевих потреб, не використовують увесь свій потенціал; діяльність інститутів бюрократизована, однак водночас відсутній широкий пласт необхідних підзаконних актів у багатьох сферах діяльності.

Як бачимо, існують надзвичайно різні бачення даних понять, тому варто підсумувати все вищесказане. Отже, Я. Кузьмінов, В. Радаєв, А. Яковлєв, Є. Ясін, А. Бабікова інституційне середовище розуміють як інституційну систему; для В. Смагіна інституційне середовище є частиною інституційної структури. На противагу В. Смагіну, В. Вольчик та А. Бабікова зазначають, що інституційна структура формується під впливом інституційного середовища. М. Олійник ототожнює поняття «інституційне середовище» та «інституційну структуру». Не можна ототожнювати інституційне середовище і систему чи вважати, що середовище – це те саме, що і структура, адже вони мають різний зміст. Розмежування даних понять, вироблення ефективної інституційної політики та проведення інституційної реформи неодмінно приведе економіку країни до економічного зростання, меншого впливу світових криз, зменшення рівня тіньової економіки та підвищить конкурентоспроможність країни. Політика держав з перехідною економікою, таких як Україна, має бути спрямована на створення умов для проведення інституційної реформи у сфері господарювання з метою формування ефективної інституційної структури.

Список використаних джерел:

1. Мартинюк В. П. Інституційні зміни у сфері господарювання та їх вплив на показники економічної безпеки: Дис... канд. екон. наук: 21.04.01 /Мартинюк Володимир Петрович. – Т., 2002. – 235арк.
2. Уильямсон О. Частная собственность и рынок капитала / О. Уильямсон // ЭКО. – 1993. – № 5. – С. 33-52.
3. Вольчик В. В. Комплементарность и иерархия институтов в рамках хозяйственного порядка /В. В. Вольчик // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Вып. 37-1. – Донецк: ДонНТУ, 2009.– С. 35-41.
4. Кирдина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России / Кирдина С.Г. – М. : ТЕИС,

2000. – 216с.

5. Олійник М.В. Інституційна динаміка фінансового сектору в умовах ринкової трансформації економіки України / М.В.Олійник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/PSPE/2009_4/Oliynyk_409.htm.

6. Смагін В.Л. Формування та розвиток фінансового ринку в умовах трансформації економіки: [монографія] / Смагін В. Л. – К. : КНЕУ, 2008. – 232 с.

7. Бабилова А. В. Особенности формирования институциональной среды в корпоративной сфере /А. В. Бабилова// Известия Таганрогского государственного радиотехнического университета. – 2006. –№ 4. – С. 163–166.

8. Скорев М.М. Модернизация институциональной структуры российской системы образования /М. М. Скорев // Ростов-н./Д: Издательство Ростовского университета, 2004. – 191 с.

9. Кузьминов Я. Институты: от заимствования к выращиванию / Я.Кузьминов, В.Радаев, А.Яковлев, Е. Ясин // Вопросы экономики. – 2005. – № 5. – С. 5–27.

10. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Норт Д. – К. : Основи, 2000. – 198с.

11. Сакс О.Д. Макроекономіка: глобальний підхід /О.Д.Сакс, Ф.Б.Дарована. – М., 1999. – 640с.

12. Панковець М.П. До питання про роль інституційного середовища в ринковій трансформації економіки України/М.П. Панковець //Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2011. - №3(12) – С.27-30.